

УДК 811.11-112: 81'372

В. В. Михайленко,
доктор філологічних наук, професор
(Буковинська державна фінансова академія, м. Чернівці)

МОДУСНИЙ МАРКЕР У СТРУКТУРІ ДИСКУРСУ

Модусний маркер виражає відношення мовця до суб'єкту/об'єкту мовлення, при чому зберігає первісну імпліцитну рису, яку можна "прочитати" лише в межах дискурсу. Таким чином зазначений маркер має складну семантику та представлений скомпресованою предикатною структурою.

Філософія модальності потребує перегляду системи абстрагованих конструктивів та їхнього вивчення за допомогою дискурс-аналізу.

Сучасна парадигма лінгвістики формується як антропологічна – дослідження мовних процесів потребує обов'язкового включення людського (суб'єктивного) фактору, де в центрі знаходиться мовна особистість. Отже лінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття визначається феноменом мовця, що викликало кардинальні зсуви в методології аналізу, зміну парадигми та перехід від системно-структурної схеми, абстрагованої від мовця (Ю. Н. Караулов, А. М. Ломов, С. Е. Никитина), схеми заради схеми (Ф. де Соссюр, Л. Блумфілд) і перехід до лінгвістики антропоцентризму. А це, у свою чергу, змусило не тільки розробляти нові напрями але над усе переглянути традиційні питання мовознавства – взаємозв'язок: людини – мова – суспільство. Людина (мовець) стала самою актуальною загальнонауковою проблемою сьогодення. Людський фактор знаходить своє вираження у структурі, семантиці, функціонуванні будь-якого складового мовної системи, тому що мова та людська свідомість пов'язані між собою таким чином, що діяльність свідомості супроводжується мовною діяльністю, відповідно, утворюється процес мовленнєвого мислення (С. Д. Кацнельсон 1972).

Маркери дискурсу включають розділові питальні речення, парцеляти, модальні дієслова/прагматичні частки або модальні конструкції, які мають спільний компонент у своїй семантиці – авторську інтенцію. Ми сподіваємось, що дискурс-аналіз допоможе виділити достатню кількість фактів для подальшої організації функціонально-семантичного поля "інтенція". Число публікацій у цьому напрямі постійно зростає [1; 2; 3], відповідно, сформовані три школи.

Перша проводить щорічні семінари з дискурсу, його складових та парцельованих структур, як невід'ємної його риси.

Друга присвячує свою діяльність функціонуванню парцельованих структур у рамках дискурсу.

Третя вивчає можливості формалізації парцелятивів для подальшої машинної обробки тексту.

Як відомо, будь-який мовленнєвий континуум – дискурс, висловлювання – складається з двох центрів – диктуму та модусу (терміни Ш. Балі). Диктум – предметно-логічний зміст висловлювання – співвідноситься з описом певної ситуації, тоді як модус виражає відношення ситуації до дійсності (об'єктивна модальність), а також відношення мовця до дійсності (суб'єктивна модальність). "Категорія суб'єктивної модальності фіксує мовними засобом одну з властивостей психіки людини: здатність протиставляти "я" та "не-я" (концептуальний початок нейтрально інформативного фону) в межах висловлювання" [2: 303]. Виявлення мовних засобів вираження суб'єктивної модальності у дискурсі становить мету дослідження.

Поняття модальності було запозичене із класичної формальної логіки, але з часом втратило свою визначеність. Модальність трактується як відношення, що встановлюється мовцем між змістом висловлювання і об'єктивною дійсністю. Щодо співвідношення з об'єктивною дійсністю слід розмежовувати об'єктивну і суб'єктивну модальність. Об'єктивна модальність – це відношення повідомлюваного до того чи іншого плану дійсності: те, про що повідомляється, мислиться як реальне або як ірреальне, тобто можливе, бажане. Суб'єктивна модальність – це відношення мовця до висловлюваного. Суб'єктивно-модальне значення передбачає посилення експресивної оцінки, переконаність або непевність, незгоду або згоду [4: 148]. У граматиках різних мов форми комунікативної модальності (повідомлення, питання, спонукання) часто розглядаються в розділі синтаксису простого речення, а форми суб'єктивно-оцінної модальності кваліфікуються як морфологічні категорії дієслова у розділі про частини мови.

Мовними засобами вираження суб'єктивної модальності на рівні мікро тексту є модальні слова та словосполучення, особливі синтаксичні конструкції, порядок слів, інтонація та ін. Одним із способів реалізації модусу виступає так звана "я-тема", коли предметом мовлення стає точка зору мовця, представлена наступними структурами:

I think, I believe, I bet, I guess, I understand, I consider, I presume, I reckon, I hope, I conceive, I conclude, I deem, I determine, I esteem, I estimate, I hold, I imagine, I judge, I regard, I suppose, I surmise, etc., які мають загальне значення "Я + моє ставлення", наприклад:

1. ***I think** it spoils it when they tie their feet together. (G. Orwell)*
2. *From time to time Winston caught some such remark as '**I think** you're so right, I do so agree with you', uttered in a youthful and rather silly feminine voice.*
3. *Burned her quite badly, **I believe**.*

© Михайленко В. В., 2009

4. *You take a scholarly interest in Newspeak, I believe?*
5. *Do you remember writing in your diary, 'I understand HOW: I do not understand WHY'?*
6. *Yes, I consider myself superior.*
7. *'I suppose we may as well say good-bye,' she said.*
8. *I suppose there are four.*
9. *If, you really want to know, I imagined that you had something to do with the Thought Police.*
- 'I bet that picture's got bugs behind it,' said Julia.*
10. *I suppose it's almost time we were leaving. I must start washing paint off.*
11. *I think it spoils it when they tie their feet together.*

Ми розглянули речення з зазначеною структурою в авторському дискурсі Дж. Орвела "1984", де, зазвичай, вона використовується на початку речення слугує певною матрицею (1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11). У реченнях (3, 4) ця структура виступає функціональним синонімом другої частини розділового питання:

3. *Burned her quite badly, I believe.*
- 3.1. *(It) Burned her quite badly, didn't it?*
4. *You take a scholarly interest in Newspeak, I believe?*
- 4.1. *You take a scholarly interest in Newspeak, don't you?*

Таким чином, мовець виражає питання, сумнів і свою впевненість до ситуації, що робить дану одиницю багатозначною у структурі дискурсу. У реченні (9) структура виконує роль головного речення класичного складно підрядного речення, де сполучник *that* указує на підрядний зв'язок. Дискурс аналіз виявив три типологічні риси:

- (1) при переході предикативної структури (1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11) у модусний маркер відбувається елімінація сполучника,
- (2) при переході в розділовий конструкт (3, 4) відбувається "транспортація" з початкової позиції у кінцеву позицію,
- (3) при останній трансформації кома обов'язкова.

Запропоновані гіпотези та результати попереднього дискурс-аналізу змушують нас повернутися до розгляду категорії модальності у ракурсі дискурсивної теорії та когнітивної лінгвістики. Модальність – функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлюваного. Категорія модальності як понятійна категорія, на думку З. Я. Тураєвої, пов'язана з важливими аспектами буття та його відображення у свідомості та мові людини; в основі даної категорії лежать універсальні категорії логіки, які організують раціональну свідомість людини (Тураєва 1994). У модальності виражається суб'єктивний момент висловлювання, проекція об'єктивної дійсності через свідомість мовця, тому суб'єктивну модальність у широкому розумінні можна визначити як гіперкатегорію, що передає ставлення мовця до повідомлення, як точку зору мовця на відношення висловлювання до дійсності на парадигматичній вісі дискурсу.

У роботі прийнято наступне визначення категорії модальності: модальність – це мовна категорія, що виражає оцінку мовцем способу існування зв'язку між об'єктом дійсності та його ознакою, а також ступінь пізнання та бажаності здійснення цього зв'язку для мовця. З цього визначення випливає, що в основі категорії модальності перебуває інтелектуально-розумова оцінка, що не дає підстав відносити до її сфери різні види емоційної оцінки. Закріплення за суб'єктивною модальністю статусу функціонально-семантичної категорії націлює увагу дослідників здебільшого на вивчення її польової структури та засобів вираження з їх ієрархізацією й визначенням ядерних і периферійних засобів у структурі дискурсу.

Суб'єктивна модальність тексту, а особливо дискурсу, не тотожна суб'єктивно-модальним значенням окремо взятого речення, оскільки в будь-якому дискурсі механізм витворення суб'єктивних смислів є складнішим, на відміну від реченнєвої суб'єктивної модальності з її функціонально-семантичною природою. Дискурс, за визначенням, передбачає прагматичну координату, яку в драматургічному дискурсі витворюють персонажі-мовці, ситуація мовлення з екстралінгвістичним об'єктом, навколо якого розгортається комунікативна дія, та темпорально-локальна прив'язаність діалогу. Оскільки в центр модальності дискурсу поставлений суб'єкт-мовець як джерело мовлення, який відповідає за його зміст і за весь процес комунікації, в нашій роботі ми підтримуємо підхід до модальності як семантико-прагматичної категорії, що був запропонований О. В. Милосердовою [3: 32], яка розглядає модальність як складну структуру, що визначається в першу чергу тим, що в ній знаходить своє мовне вираження творчий характер мовної особистості, яка відбиває у своїй свідомості відношення повідомлюваного до об'єктивної дійсності [5: 404-411].

Декомпозиція дискурсу на складники: продуцент – референтна ситуація – мовний континуум – реципієнт, дає можливість простежити, що модальність породжується перетином семантичної та прагматичної координати, при цьому компоненти вертикальної осі, "продуцент – реципієнт", тяжіють до прагматичного розгортання комунікативної взаємодії, вертикальна вісь, "референтна ситуація – мовний континуум (як складник дискурсу)", – до семантичної, горизонтальної вісі. Саме такий

семіотичний погляд на проблему дозволяє надати суб'єктивній модальності дискурсу кваліфікації семантико-прагматичної категорії.

Ставлення суб'єкта мовлення до дійсності може виражатися одиницями й засобами різних мовних рівнів: лексичними, фразеологічними, граматичними, синтаксичними, стилістичними, композиційними, інтонаційними.

Засоби вираження суб'єктивної модальності функціонують як модифікатори основної модально-предикативної кваліфікації, що виражається способом дієслова, і здатні перекривати об'єктивно-модальні характеристики, при цьому об'єктом факультативної оцінки може стати не тільки предикативна основа, але й будь-який інформативно-значущий фрагмент повідомлення, у такому випадку на периферії речення виникає імітація додаткового предикативного ядра чи, принаймні, вагомого смислового компонента.

3-поміж усіх суб'єктивно-модальних форм у структурі дискурсу (авторського, художнього, наукового, газетного) частки є недостатньо дослідженими одиницями. Проте, у світлі мовознавчих студій останнього часу стає зрозумілим, що традиційний аналіз часток як службових слів не цілком придатний для дискурс-аналізу різних типів модальності. Частиномовний статус частки трактується неоднозначно. Більшість учених підтримують широке тлумачення часток, до яких зараховують усі службові слова, а інші надто вузько розуміють термін "частка", вживаючи його на позначення окремої службової частини мови, яка надає додаткових семантичних відтінків певному слову або реченню в цілому. Згідно з концепцією функціонального синтаксису, І. Р. Вихованець (2004) називає частки "аналітичними синтаксичними морфемами", що оформлюють речення, виділяючи тему, рему при актуальному членуванні чи створюючи комунікативний тип речення. Ми вважаємо, що наш об'єкт дослідження переживає транспозицію семантико-синтаксичної одиниці в модальну частку у структурі дискурсу.

Трактування модусного маркера як спеціалізованої суб'єктивно-модальної форми – один з найбільш актуальних підходів до вивчення дискурсу, позначених співвідношенням об'єктивної та суб'єктивної модальності, що накладаються одна на одну, взаємодіють.

Далі в нашій роботі необхідно розглянути категорію модальності тому, що модусний маркер є одним із функціональних синонімів вираження авторського модусу, тобто адресант, вживаючи маркер, намагається показати свої емоції, свою оцінку стану речей, своє відношення до висловлюваного для того, щоб адресат правильно інтерпретував його повідомлення. Термін "модальність" використовувався для позначення широкого кола явищ різних за змістом, граматичними якостями, ступенем сформованості на різних рівнях мовної структури. Модальність – це функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення висловлювання до дійсності. До сфери модальності включають оцінку мовцем змісту висловлювання з точки зору реальності-ірреальності та оцінку мовцем ступеня впевненості в достовірності висловлювання. Більшість дослідників визначають цю категорію як протиставлення суб'єктивна модальність – об'єктивна модальність. Об'єктивна модальність – одна з категорій, що формують предикативну одиницю речення, виражає відношення висловлювання до дійсності з точки зору реальності та ірреальності.

Суб'єктивна модальність – це відношення суб'єкта до висловлювання, що є факультативною ознакою висловлювання. Сисловою основою суб'єктивної модальності утворює поняття оцінки. Оцінка в цьому випадку є категорією, що ґрунтується на ціннісній орієнтації мовця й охоплює поняття "схвалення-засудження" або "добре-погано". Відмінність між "емотивністю" й "оцінкою" міститься в узагальненому значенні "оцінних" предикатів (схвалення/засудження) та спеціалізованості, розгалуженості емотивних (зневага, захоплення та ін.). Емотивність ґрунтується не на ціннісній картині світу, як оцінка, а на соціальних, ситуативних, особистих характеристиках мовця. Іншою ознакою суб'єктивної модальності в дискурсі є її зв'язок з категорією оцінки. Суб'єктивно-модальну семантику висловлювання чи континууму, як основної структурної одиниці дискурсу породжує автор/адресант: висловлюючись про референтну ситуацію, оцінює її. Проведений дискурс-аналіз дозволяє констатувати, що в основі суб'єктивної модальності лежить філософська категорія оцінки, яка позитивно чи негативно аранжує модальне ставлення мовця до предмета розмови й виступає в тісному зв'язку з іншими модифікаторами основного смислового навантаження висловлення – емоційністю, експресивністю, стилістичним забарвленням, які створюють модально-оцінну рамку висловлення [6: 767], що реалізує комунікативні цілі – прагматико-когнітивні (поінформувати), прагматико-оцінні (висловити оцінку, спровокувати позитивне/негативне ставлення), прагматико-емоційні (самовиразитися, викликати почуття). Отже, суб'єктивна модальність дискурсу може розглядатися як спільність категорії оцінки та емоційно-експресивного ставлення до повідомлюваного.

Додаткове суб'єктивно-модальне значення, яке нашаровує адресант на своє вербальне повідомлення, виникає на основі його мовної картини світу.

На формування і характер модальності дискурсу впливають такі екстралінгвістичні фактори як сам об'єкт, особистість автора, його світосприймання тощо, які і відображаються з допомогою різних

мовних засобів, у тому числі і модального маркера [5: 405-411]. Відповідно, модусні маркери належать до функціонально-семантичної парадигми (поля) засобів вираження модальності у сучасній англійській мові. Функція співвіднесення ядерного елемента із протичленом, вираженим у дискурсі експліцитно чи імпліцитно, та індикація імплікованих у висловлюванні значень робить маркери когнітивними операторами співвіднесення в дискурсі двох або більше суджень. Модусні маркери здатні виражати різні типи експресивної суб'єктивної модальності, тобто відношення мовця до висловлювання. Модусний маркер – маніфестація мовцем своєї присутності у висловлюванні, тобто, як вважає М. П. Кочерган, це засіб вираження його особистості: ставлення до інформації, емоції, пов'язані з нею, ставлення до співрозмовника [7: 266]. Нашарування на модус мовця додаткових семантичних компонентів у структурі дискурсу можна визначити як процес моралізації – двовекторний процес, який, по-перше, спрямований на самого мовця, намір якого полягає в самовираженні, емоційному прояві, з'ясуванні думок адресата, оцінці, по-друге, – на реципієнта, коли мовець має на меті здобути прихильність/відразу опонента, викликати певні мотивації, стимулювати до певної дії, спонукати до співпраці, взаємодії партнера по діалогу тощо. Процес модалізації вербального повідомлення з боку адресанта можна кваліфікувати як суб'єктивне кодування пропозиційного змісту.

Таким чином, модусні маркери є певними кроками інтерпретації адресатом концептуальної/пропозиційної інформації, інтенції мовця. За допомогою модусного маркера мовець допомагає адресату інтерпретувати його інтенцію. Зазначені функції забезпечуються здатністю модусного маркера одним з ефективних засобів реалізації комунікативних стратегій. Дискурсивні частки вказують на залученість мовця до комунікації. Процес модалізації завжди ґрунтується на поглядах комунікантів, зумовлених мовною та концептуальною картинами світу, та оцінці.

Отже, модусний маркер має своєрідні функціонально-семантичні особливості, має своє значення у комунікації, за допомогою якого адресант передає різні емоційні відтінки, оцінні відношення до висловлюваного.

Проблеми внутрішньої типології модусного маркера – його функціонування у різних регістрах та зовнішньої типології – спільні риси, наприклад, мові оригіналу та мові перекладу потребують великого фактологічного матеріалу, для подальшого розвитку теорії модальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ляпон М. В. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху. – М.: ОЛМА ПРЕСС, 2005. – 384 с.
2. Ляпон М. В. Модальность // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 303.
3. Милосердова Е. В. Семантика и прагматика модальности. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991. – 196 с.
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Mykhaylenko Valeriy. The Pragmatics of Discourse // Messages, Sages, Ages. Proceedings of the 1st International Conference on British and American Studies. – Suceava: Suceava University Press, 2004. – P. 405-411.
6. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
7. Кочерган М. П. Основы зівставного мовознавства: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академія, 2006. – 424 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Михайленко В. В. Модусний маркер в структурі дискурсу.

Модусний маркер виражає відношення говорячого до суб'єкту/об'єкту речі, при цьому зберігає первинну імпліцитність, яку можна "прочесть" тільки в рамках дискурсу. Следователно, указаний маркер обладает сложной семантикой и представлен компресированной предикативной структурой. Философия модальности требует пересмотра системы абстрагированных конструктов и их изучение при помощи дискурс-анализа.

Mykhaylenko V. V. Modus Marker In Discourse Structure.

The modus marker reveals the speaker's attitude to the subject/object of utterance whilst it retains a primary implicit feature that can be decoded in the structure discourse only. Eventually the referred marker has a complex semantics, and it is represented by the compressed predicate structure. The philosophy of linguistic modality demands overhauling the system of abstract constructs and their investigation in the process of discourse analysis.